
ПОЛИСЕМИЈА ТЕРМИНА У ОПИСНОМ ТЕЗАУРУСНОМ РЕЧНИКУ (из угла српске теоријске и практичне лексикографије)

Владан ЈОВАНОВИЋ
(Београд, Србија)

У раду се, на одабраним примерима термилошких јединица обрађених у великом Академијином речнику тезаурусног типа (Речнику САНУ) и описном речнику Матице српске, анализира проблем полисемије термина у лексикологији и терминословљу, а потом се у раду критички коментаришу нека решења у лексикографској обради. Поред анализе главних начина за настанак вишезначности у пољу терминологија, као што су терминологизација, детерминологизација, ретерминологизација, у раду је пажња посвећена и другим важним питањима везаним за проблем термина у лексичком систему српског језика. Једно од тих питања јесте консубстационалност специјалне лексике и њен одраз у српској описној лексикографији.

Кључне речи: полисемија, термин, терминологија, речник тезаурус, лексикографија.

POLYSEMY OF THE TERMS IN SERBIAN THESAURUS (with focus on serbian lexicographic theory and practice)

Vladan JOVANOVIĆ
(Belgrade, Serbia)

The problem of term polysemy in lexicology and terminology is analysed in the present paper, based on selected examples of terminology units represented in the great academic dictionary of a thesaurus type, i.e. the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts (*Rečnik SANU*) and in the descriptive type of dictionary, i.e. the Dictionary of Matica srpska. Besides that, different solutions of lexicographic treatment are discussed. In addition to the analysis of the main ways of occurrence of polysemy in the field of terminology, such as terminologization, determinologization, reterminologization, the paper is focused on other important issues related to the problem of term in the lexical system of the Serbian language. One of these questions is consubstitutionality of special lexicon and its representation in the Serbian descriptive lexicography.

Key words: polysemy, term, terminology, thesaurus, lexicography.

Увод

1. Лексичка полисемија (вишезначност) сама по себи јесте сложен језички феномен који не само да у лексиколошким истраживањима заузима средишње место него и у теоријској и практичној лексикографији. Многа питања у вези с овим језичким феноменом теоријски су објашњена, али, упркос томе, у лексикографској пракси неретко искрсавају додатна питања и дилеме. Ситуација се још више чини сложеном када су у питању лексикографски описи специјалне лексике, односно терминологије. То је посебно видљиво у дескриптивним речницима тезаурусног типа, јер се, с једне стране, настоји очувати лингвистичка концепција речника, а, с друге стране, настоје се задовољити сви критеријуми који су неопходни у опису ове врсте лексике. Овде имамо на уму, с једне стране, очекивање корисника да у тезаурусном речнику пронађу ваљано описана значења великог броја стручних термина, као и настојање лексикографа да очувају филолошку (лингвистичку) концепцију речника, тј. да терминима као и осталим речима у првом реду пруже граматички и лексичко-семантички третман, па тек онда да

дају информацију о његовом месту и статусу у одговарајућем систему специјалних појмова, с друге стране.

2. Везано за ову тему, кључно питање у лексикографији тиче се 1) препознавања полисечије код термина и потом 2) налажење адекватног начина за његову лексикографску обраду. Несумњиво је да се ради о полисечији термина онда када се један термин употребљава за означавање појмова из различитих области струка и наука, нпр.

- *монитор* (у војној, техничкој, информатичкој терминологији),
- *морфологија* (у медицини, биологији, географији, лингвистици),
- *елевација* (у техничкој, војној, астрономској терминологији) итд.

Једно од главних питања у лексикографској пракси тиче се успостављања хијерархије значења односно утврђивања редоследа значења код термина са развијеном полисечијом. Када је реч о пракси израде великог Академијиног речника (Речника САНУ), хијерархија значења сагласна је хронологији развоја конкретног значења од струке до струке. То, међутим, није увек једноставно постићи, па се често лексикографи воде и другим критеријумима, као што су број расположивих примера, те распоред термилошких значења у другим узорним речницима (домаћим и страним) итд.

3. Циљ овога рада је да се на основу примене досадашњих теоријских знања о полисечији у лексичком систему, као и лексикографске теорије и праксе при изради описног речника тезаурусног типа, проблем полисечије осветли и из угла специјалне лексике српског језика у двама лексикографским пољима – теоријском и практичном. Резултате наше анализе видимо као теоријски прилог учењу о полисечији унутар лексичког система српског језика – конкретно његовог термилошког подсистема. Практични циљ овог рада је да се осветљавањем проблема полисечије у терминологији унапреди лексикографска пракса обраде термина у речнику описног типа. Као корпус за ово истраживање послужио је, пре свега, Речник САНУ, те други мањи и већи описни и специјални (термилошки) речници.

Тезаурусни речник и његов однос према термилошкој лексици

1. Сам термин *тезаурусни речник* у савременој лингвистици није једнозначан. Његово одређење креће се од тога да се речником тезаурусом у литератури представља речник великог формата у којем је описана општа или специјална лексика једног језика уз приказ лексичких односа, као што су семантички односи и реалије (синоними, антоними, пароними, хипероними итд.), па до речника одређеног писца односно његовог стваралаштва, које подразумева исцрпан опис његовог лексичког богатства.

2. Тако, на пример, у описном речнику руског језика С.И. Ожегова уз одредницу *тезаурус* издвојена су два значења:

1. речник једног језика са задатком потпуног, исцрпног описа његове лексике и
2. речник који у целости захвата термине, појмове какве специјалне сфере (Ожегов).

У лингвистичком енциклопедијском речнику новијег датума, аутора Тихонова и др., речник тезаурус је овако дефинисан:

1. речник у којем је описана целокупна лексика једног језика (домаћег или страног), тип речника који одражава речнички састав једног језика у пуном обиму. Ови аутори се позивају на дефиницију Л.В. Шчербе, кога и цитирају: "Thesaurus характеризуется именно тем, что в его словник включаются все слова, какие только кем-либо были употреблены, хотя бы это и имело место всего один раз (...)" (Щерба 1974, 288);
2. идиографски речник, у којем одреднице нису поређане према алфabetу већ по одређеним појмовним сферама;
3. (са напоменом да је реч о уском значењу термина) речник у којем се описују све речи употребљене у одабраним текстовима, нпр. речник језика тога и тога писца или дела његовог стваралаштва (Тихонов & др., 2008).

3. Међутим, у српској науци о језику појам тезаурусни речник правосходно је везан за општи речник академског типа, какав је у нас Академијин Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Ово је традиционално одређење термина речника тезауруса, какво је владало у лингвистици ранијег периода њеног развоја. На слична појмовна одређења налазимо и код других савремених аутора. Тезаурусни речник (од грч. $\theta\eta\sigma\alpha\upsilon\rho\acute{o}\varsigma$ 'ризница') у начелу захвата сав

лексички материјал једног језика, због чега је могућност селекције тога материјала у овом типу речника веома сужена (уп. Шимчук 2003, 16). Идеални тезаурусни речник бележи и објашњава све што постоји у језику, па тако и терминологију као његов специјални лексички фонд. У српској филологији у вишедеценијској фази израде јесте речник тезаурусног типа – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, у којем терминологија такође запрема немали део до сада објављеног речничког текста¹.

4. Са проблемом идентификације и обраде термина у општем речнику српског језика, лексикографи се свакодневно сусрећу. Сложеност овог проблема огледа се, с једне стране, у концепцији језичких речника, у којима се термини различитих струка обрађују по категоријалним принципима граматике и семантике, као и у томе да се терминолошки слој у речнику ваљано представи корисницима, с друге стране. Да би се то постигло, терминолошке специфичности лексичких јединица описују се на основу постојећих и релевантних терминолошких речника.

5. Обрада термина у описном речнику српског језика, подлеже, дакле, лингвистичкој концепцији, што се огледа у начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи. Одабир термина који улазе у речник одређује се према њиховој општејезичкој вредности, и то тако да им је увек даван језички, а никако енциклопедијски опис (уп. Белић 1959, XX). Лексикографска дефиниција термина у Речнику САНУ у начелу се не разликује од основних елемената дефиниције нетерминолошке лексике, што значи да она подразумева адекватан граматички и семантички опис значења, сажетост и информативност. Иако у Речнику САНУ дела из књижевности чине окосницу његове грађе, међу речима се налази и велики број термина, додајмо и оних старијих, које не налазимо у постојећим савременим стручним речницима и енциклопедијама.

¹ Међу теоретичарима лексикографије налазимо и оне који сматрају да сама идеја тезауруса, строго говорећи, може бити остварена у потпуности само при опису тзв. мртвог језика. По њима речник живог језика не може бити тезаурус због тога што се жив језик и његов речник непрестано богате и мењају, па самим тим изостаје информација о стању (Шимчук 2003, 16).

Полисемичност (вишезначност) термина домаћег и страног порекла и њихова презентација у речнику општег типа

1. Полисемија или вишезначност (многозначност) лексема јесте универзална појава, својствена свим језицима света². Полисемија се најчешће везује за речи општег лексичког фонда, док се о полисемији у терминологијама у науци о српском језику посвећује мање пажње, упркос томе што изучавање полисемије заузима централно место у терминолошким истраживањима у свету. Разлог таквог стања је тај што се све до скоро сматрало да термини не могу бити вишезначне речи, будући да је термин ускоспецијализована номинација за означавање једног, јединственог и специјалног појма³. Такав поглед на термине и терминологију пренебрегава чињеницу да се тачно означавање појма тиче само појма оделитог терминосистема, у оквиру којег реч термин и не може имати више од једног значења, на пример термин *морфологија*, иако вишезначан са становишта општег лексичког фонда, у конкретној области знања (нпр. лингвистичкој номенклатури) он има тачно одређено (једно) значење. О томе, позивајући се на ставове Н.С. Гаранине, Л.В. Ричкова каже:

"Существует точка зрения, согласно которой «полисемия у терминов, принадлежащих разным терминологиям, практически не мешает правильному их пониманию; обычно контекст исключает двусмысленность»" (Рычкова 2012, 57).

² У раду (Гринеv & Сорокина 2015) разматрана је употреба двају термина *полисемија* и *многозначност* из угла синонимске конкурентности, лексичког садржаја и употребе. У раду је констатовано да многозначност (са квалитативним суфиксом *-ост*) означава по својој творбено-семантичкој структури својство, којег у појму-термину *полисемија*, која означава појаву, нема. За означавање својства са основом грчке сложенице аутори предлажу увођење термина *полисемичност* (Гринеv & Сорокина 2015, 54). Расправа о овим терминима у руском језику актуелна је и за терминолошко стање у српској лексикологији и теоријској лексикографији, будући да српски језик као и руски има идентичан однос према употреби ових термина. Такође, појам вишезначности заузима централно место у поменутиим двама дисциплинама у савременој српској лингвистици. Насупрот ситуацији у поменутиим словенским срединама, у лингвистичкој литератури на енглеском језику о овом проблему се не расправља, будући да се тамо употребљава само један термин – *polysemy* "понимаемый как явление", тј. "који се схвата, разуме као појава". Заправо, аутори су указали на то да тамо не постоји термин којим би се својство другачије означило од појаве (Гринеv & Сорокина 2015, 54).

³ Ово нарочито важи за литературу посвећеној терминима 60-их и 70-их година (Гринеv & Сорокина, 56).

2. У савременом српском терминословљу аутори заступају оба схватања: једно, које се заснива на становишту о полисемији унутар термина као и унутар било које друге речи, и друго, рекли бисмо ређе, које значење термина издваја као реализацију хомонимне лексичке јединице (Дешић 2017). Начелно говорећи, водећи савремени словенски терминологи сагласни су са Лејчиковим критеријумима класификације по којима се одређује када је реч о многозначности термина а када о хомонимији. Према њима о многозначности се може говорити уколико значења повезује иста сема, док супротно, уколико се значења не могу повезати заједничком семом, реч је о хомонимији.

3. Полисемија термина најчешће се односи на речи страног порекла, што је разумљиво имајући у виду то да се домаћи терминолошки фонд махом попуњава из тог лексичког комплекса. Специјални фонд српског језика, тј. терминологија у највећој мери се састоји од речи страног порекла на грчко-латинским језичким основама, будући да српска књижевнојезичка регулатива допушта адаптацију речи страног порекла као начина богаћења стручне терминологије⁴. Вишезначне термине страног порекла бележе домаћи описни речници српског језика, нпр.: *асоцијација*⁵, *база*⁶, *маневар*⁷, *операција*⁸ итд. Међу терминима са више значења налазимо и оне

⁴ Треба рећи да ово није само став нормативиста и језичких стручњака, већ и друштва у ширем смислу, дакле установа изван језичке струке, које утичу на језик далеко више него што то могу васпитно-образовне и научне установе којима је језик у средишту пажње.

⁵ На основу српских описних речника издвојили смо следећа значења:

1. а. "удруживање, везивање, спајање". б. "облик слободног удруживања појединаца или група око заједничких циљева и интереса, удружење савез".

2. псих. "везивање у свести једних појава за друге које су већ доживљене".

3. мат. "својство сабирања и множења по којем је резултат исти без обзира на начин груписања сабирака, односно чинилаца".

4. зоол. "удруживање животиња у веће заједнице (јата, крда, чопоре)".

5. физ. и хем. "повезивање двају или више молекула" (уп. РСАНУ; РМС).

⁶ Термин база употребљава се у својим значењима у војној, економској, математичкој, хемијској и другим струкама.

⁷ Термин припада различитим професионалним областима: војсци, железничком саобраћају, поморству, спорту (в. значења у РСАНУ).

⁸ Термин *операција* (лат. operatio) у речницима српског језика забележен је у више специјалних значења из различитих терминолошких поља:

1. мед. "процес механичког захвата (сечење ради одстрањивања органа, уградње и сл.) над болесним ткивом ради спречавања ширења болести".

2. вој. "сложена и плански изведена акција коју обављају веће војне формације, ратни план".

3. мат. "рачунска радња, рачунање".

4. информ. "акција коју компјутер обавља при извођењу програма".

5. финанс. "извођење неке финансијске, кредитне, трговинске радње и сл".

домаћег порекла, али је њихов број, претпостављамо, мањи: *корен/коријен* (са својим специјалним значењима у анатомији, ботаници, математици, лингвистици итд.), *јединица* (у математици, војсци, администрацији) итд. Дакле, о полисемији термина говори се у случајевима када се један термин, тј. реч истог морфемског и фонетског састава односи на више појмова у различитим областима науке, струке, уметности, духовности и културе (в. Дешић 2017).

4. Питање које се намеће пред лексикографе, када је реч о обради термина, јесте "како поступити онда када се исти основни облик речи у служби термина односи на више појмова из различитих (терминолошких) области. Да ли је у тим случајевима реч о полисемији или хомонимији?" (Дешић 2017). Треба ли за сваки термин успостављати засебну хомонимску одредницу или пак у оквиру истог чланка обработити и друга терминолошка значења?

5. Када је реч о приступу при изради Речника САНУ, одговор даје раније утврђена концепција, као и лексикографска пракса заснована на упутствима за израду поменутог речника. Према том становишту, термине који припадају различитим терминосистемима треба обработити у оквиру истог речничког чланка уколико потичу од заједничке основе речи. То, такође, подразумева да су терминолошка значења повезана најмање једном заједничком семом, што је, у теоријском смислу, у сагласности са већ поменутиим ширим теоријским схватањем о полисемији термина у словенској лингвистици.

6. Поред "етимолошког" критеријума, за категорију хомонимије релевантан фактор је поимање и интерпретирање значења или смислова идентичних форми. Према Л. Згуста "хомонимија почиње у тренутку кад говорници језика нису у стању да схвате различите смислове као повезане" (Згуста 1991, 75). Ово није егзактан критеријум, али то не значи да је концепција хомонимије која се овде нуди погрешна. Л. Згуста истиче да "овде постоји огромна област несигурности" и да одређење хомонимије много зависи од лексикографске традиције конкретног језика (в. Згуста 1991, 76). Питање односа полисемије и хомонимије нарочит значај има у лексикографији, па представља један од средишњих проблема

Терминолошка значења преузета су из страних терминолошких система заједно са увозом појма који се лексемом *операција* означава (Јовановић 2017¹, 70).

теоријске лексикографије. Како је терминографија произашла из практичног рада састављања терминолошких речника, у њеним основама су такође теоријска знања лексикографије, па тако и једне од њених средишњих предмета – вишезначности односно полисемије.

7. Као најчешћи начини настанка вишезначности у пољу терминологија у српском језику издвајају се следећи:

- *терминологизација* (од речи општег лексичког фонда),
- *детерминологизација* (колоквијализацијом стручних назива речи када реч, по пореклу термин, добија ново нетерминолошко значење),
- *ретерминологизација* (када терминолошка јединица једне области знања поприма нови садржај у пољу друге области). Уз илустрацију са одабраним примерима, прокоментаришаћемо поменуте процесе у развоју полисемије термина у савременом српском језику.

7.1. ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА. Терминологизација је процес када општеупотребна реч – по пореклу нетермин – постане термин у одговарајућем контексту њене употребе. Реч је о процесу супротном процесу детерминологизације (в. Рычкова 2012, 56). На тај начин реч проширује свој значење укључујући у свој садржај нове денотате. На пример, у војној терминологији терминолошка значења настала су терминологизацијом основног лексичког значења лексема путем лексичких механизма метафоре и метнимије:

- *бок* "лева или десна страна неке војне јединице у маршевском или борбеном поретку",
- *ватра* "пуцање из ватреног оружја",
- *глава* "предњи део војних јединица који за собом вуче осталу војску",
- *гусеница* "гвоздени ланац у облику широке у круг спојене (бескрајне) траке која обухвата више точкова тенка; читав такав систем (ланац и точкови)",
- *душа* "унутрашњост цеви ватреног оружја",
- *јеж* "врста оруђа за избацивање противподморничких бомби",
- *језик* "заробљеник од кога треба изнудити обавештења, податке о непријатељској војсци, плановима непријатеља и сл.",
- *крило* "бочни делови редова у које су постројени војници или бочни делови војних формација у борбеном поретку",
- *лептир* "део пушке",
- *маказе* "положај војних јединица опкољених и стешњених противничким трупима распоређеним у два крака који се сужавају у облику маказа; војне јединице распоређене са страна противника у два крака, клешта",
- *мушица* "предњи нишан",
- *уста* "део цеви оружја или оруђа" итд.

Веома често терминологизација се у језику остварује путем семантичког позајмљивања, које се најчешће одвија калкирањем, при чему настају – 1^о лексички калкови, којима се у језик уводи или нова језичка јединица (*натчовек*, *надвојвода*) или се садржај појма преузет из страног језика именује постојећом лексемом са еквивалентним основним значењем као у језику даваоцу (*миш* "део рачунарског система који уз тастатуру служи да се њиме управља") и 2^о синтагматски или структурни калкови, којима се у језик уноси нов израз или конструкција⁹, на пример у војној терминологији *мртва стража* (уп. фр. *sentinelle perdue*) (в. Јовановић 2017¹, 67–68).

Као вид семантичког позајмљивања представља и преузимање значења из полисемантичке структуре речи страних језика у структуру интернационалних речи домаћег језика, о чему ћемо нешто више рећи у одељку о ретерминологизацији.

7.2. ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА. Детерминологизација је процес супротан терминологизацији, где реч, по пореклу термин, проширује своју употребу на друге комуникативно-прагматичке контексте – од специјалних (професионалних) преко неформалних до општеупотребних. Примера детерминологизације лексике у српском језику има доста и о њима се у последње време подробно писало. Детерминологизација се објашњава као ширење термина из научног функционалног стила, (обично) преко новинарског, у разговорни, док се као узрок ове појаве наводи тзв. интелектуализација и демократизација у језику јавне употребе (Драгићевић 2017). Ради се о појави која је добила на замаху последњих неколико деценија захваљујући популаризовању струка и наука путем средстава јавног информисања, а посебно њихове стручне терминологије, која у одговарајућем измењеном контексту налази плодно тло за фразеологизирање. Појава фразеологизирања стручне терминологије обухвата најпре разговорни функционални стил, чији се одрази налазе у текстовима новинарског функционалног стила и у књижевноуметничким текстовима. Будући да су многи институционални дискурси попримили одлике војног дискурса, у литератури се почело говорити о милитаризацији других дискурса, а пре свега политичког и спортског – војни термин стратегија користи се и у политичком, економском, спортском, али и у научном говору (нпр. говорне стратегије) – што говори о томе колики је значај војске као друштвене институције (Милосављевић 2015, 87). Поред војне терминологије, медицинска терминологија нарочито је подложна детерминологизацији у језику опште употребе (уп. нпр. употребу термина

⁹ Подела на лексичке и структурне калкове преузета је из књиге (Прохорове 1996, 30).

операција, рак (канцер), плацебо у политичким, правно-економским, новинарским и др. контекстима).

7.3. РЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА. Ретерминологизација је добијање новог термилошког значења на основу постојећег. Најчешће је у питању полисемија термина, при чему се термин једне области знања проширује на друге области знања уз ново термилошко значење за дату област, нпр.:

- корпус у војној, правној, лингвистичкој терминологији;
- морфологија у ботаници, медицини, географији, лингвистици;
- скрининг у медицинској, филмској, правно-политичкој терминологији итд.)

8. Једно од важних питања термина у лексичком систему, када је реч о језику специјалне намене, јесте питање постојања лексема које се употребљавају истовремено и у терминологији и у општеупотребном језику, тј. питање о консубстанционалности специјалне лексике¹⁰ (рус. консубстанциональность) (в. Рычкова 2012, 55). Ово питање има велики значај колико за саму науку о терминима толико за теоријску и практичну лексикографију, у којима се и пре установљења самога термина о овој појави расправљало и писало¹¹. Реч *вера*, на пример, означава унутрашње осећање, уверење у истинитост, постојање нечега што није очигледно и рационално доказиво, убеђеност, али, истовремено, реч *вера* има и термилошко значење полазећи од верског исповедања православне Цркве и њених верника:

"Вера је потврда (у нама), која назначава да неке реалности за које се надамо [и за које верујемо (прим. В. Ј.)] да ћемо их једном сусрести, стварно постоје" (Костић 2017, 10).

Реч је о целокупном свету истина које прихватамо ради Откровења Божијег. Међутим, у речнику општег, неспецијалног типа дефиниција речи која може бити и термин захтева опште одређење појма, а потом се његова специјализација постиже давањем значења у

¹⁰ Термин је у термилошку дисциплину (називословље) увео С.В. Гринев-Гриневић, образложивши његову употребу на следећи начин: Во всякой терминологии (предметной области специальной лексики) непременно есть некоторое количество лексических единиц, которые встречаются как в обыденной, так и в профессиональной речи — так называемые "консубстанциональные" термины, которые вызывают ряд трудностей при выделении терминологической лексики из словарного состава языка" (Гринев-Гриневић 1993, 27).

¹¹ Лексикографи који израђују Речник САНУ са овим проблемом се готово свакодневно сусрећу. О томе колико се ради о сложеном и стално актуелном проблему говори чињеница да и поред тога што је проблем уочен и теоријски разматран, у пракси још увек нема стопостотно поузданог метода и општеприхваћене концепције да би се речи које истовремено у примарном значењу припадају двама системима (општем и специјалном) обрадиле на јединствен начин.

оквиру исте дефиниције или у оквиру засебне дефиниције са знаком да је реч о специјалној употреби речи односно термина. Ипак, границе између вере као унутрашњег осећања, односно уверења, убеђења у истинитост постојања нечега недоказаног и недокучивог рационалним путем, с једне стране, и вере као прихватање откривених, датих истина, догме, с друге стране, није чврста граница између термина и општеупотребне речи, па се стога намеће питање како ове случајеве консубстационалности представити на најадекватнији начин у речницима општег типа.

9. Када је реч о лексикографији, средишње питање вишезначности термина везано је за опис његовог лексичког значења и презентације у речничком чланку. Ради се, дакле, о томе како успоставити хијерархију значењских смислова и којих се критеријума при томе треба држати. Хијерархија значења термина нарочито долази до изражаја у случајевима када термини потичу из различитих научних области, тј. када се иста термилошка јединица употребљава у више термилошких система (нпр. *корпус* и *операција* у војној, медицинској, математичкој терминологији), затим утврђивање односа између општег и термилошког значења домаћих речи (нпр. *јединица*, *ћелија*), затим издвајање случајева поклапања општег и термилошког значења, када само контекст у којем се реч употреби може указати на то да ли је реч о термину или о речи опште употребе, што смо малочас представили кроз појам консубстационалности.

10. Ово су главна, средишња, али свакако не и једина питања која лексикографа при изради речника тезаурусног типа – Речника САНУ – остављају у недоумици када се сусреће са проблемом вишезначности термилошких јединица. Тако је, на пример, лексема *дифузија* одређена као лексема чије значење није примарно термилошко. Уз то, реч има широку апстрактну семантику – 1. "растурање, расипање, расплињавање". Секундарно значење одређује се у РСАНУ као термилошко (2. физ.) "продирање једног гаса у други или једне течности у другу, спонтано међусобно мешање". Поставља се питање односа између ова два значења. Да ли се ово друго може одредити као термилологизација, како је иначе у речнику представљено, или као детерминологизација термина, што се према овако постављеној хијерархији у Речнику не види. Сагласни смо са мишљењем Р. Драгићевић (2017) да би друго решење било правилније, тј. да су значења постављена обрнутим редом, што би правилно показало процес детерминологизације термина из физике.

11. Навешћемо и примере из других области знања. Иако се једнозначност издваја као важна лексичкосемантичка карактеристика термилошке и специјалне лексике уопште, за филозофску лексику, према прегледаном корпусу, може се рећи да је свега неколико типова лексике који се семантички реализују најчешће само као речи из домена филозофије¹² (Милосављевић 2017).

11.1. Узимајући у обзир снажан утицај филозофије и њених дисциплина на развој науке уопште, не чуди то што се филозофски термини, с истим или сличним семантичким садржајем, јављају и у другим научним областима: уп. нпр. термине *негација*, *објекат*, *предикат* у лингвистици, термин *субјективизам* у социологији, у психологији термин *катарза* итд. Филозофска лексика употребљава се и у језику политике, економије, али и у језику свакодневне комуникације, где термилошка лексика, разним семантичким трансформацијама, губи обележје специјализоване филозофске лексике и постаје део општеупотребног лексичког фонда (Милосављевић 2017). За такву лексику такође се може рећи да се детерминологира.

11.1.1. Прегледајући јединице филозофског термилошког система у *Речнику САНУ* и *Речнику МС*, Б. Милосављевић је утврдила да се оне понекад не препознају примарно као термини – њихова термилошка значења су потиснута, те се у лексичком опису ових речи као примарно значење наводи њихово нетермилошко значење. Тако *Речник МС* у лексичкосемантичком опису грцизма *стихија* као филозофско значење квалификује тек пето од укупно шест значења и подзначења – 'у античкој материјалистичкој филозофији један од основних елемената природе (ватра, вода, ваздух, земља)', док као примарно значење наводи опште значење – 'природна појава која се истиче силном рушилачком снагом'. У истом овом речнику код речи *песимизам* предност у навођењу значења даје се такође нетермилошком значењу 'склоност да се све види у мрачном светлу, у безнадности' проистеклом из термилошког значења 'филозофски поглед на свет прожет суморношћу, сумњом и безнадношћу, који сматра да је свет у својој бити само зло' (Милосављевић 2017).

11.1.2. С друге стране, у савременом српском језику постоје речи које речници српског језика описују као филозофске термине, али које

¹² Најчешће су то речи којима се именују филозофске дисциплине – *гносеологија*, филозофски правци, покрети – *гностицизам*, *фидеизам*, филозофска учења, филозофске школе – *епикурејство*, *теодицеја*, *хераклитизам*, присталице и следбеници појединих филозофа, филозофских школа – *епикурејац*, *перипатетик*, *латонист(а)*, *латоновац*, *латоничар*, *сколастик*, *сколастичар*, строго одређени појмови – *емпирија*, *силогизам* и др.

већина носилаца српског језика не препознаје као такве или им нису блиске у њиховом језичком осећању. Према лексикографским изворима, *циник* је изворно филозофски термин са значењем 'припадник филозофске школе коју је у 4. ст. пре н. е. основао Сократов ученик Антистен и која је одбацивала моралне норме засноване на друштвеним обичајима' (Речник МС). Ова реч је у општем језику развила секундарно значење 'заједљив човек; онај који је равнодушан на добро и зло, који презире друштвене моралне норме и обавезе, који се свему руга и коме ништа није свето'. Иако је ово потоње значење у семантичкој структури речи *циник* рангирано као хијерархијски ниже значење, оно је у језичком осећању носилаца српског језика примарно, а често и једино (в. Милосављевић 2017).

11.2. У Речнику МС код придева *сушти*, -а, -о дата су два значења:

- а. "прави, истински, збиљски", са примерима у спојевима: *сушта истина*, *сушто дете*, *сушта проза*, *сушто колебање*, *сушта лаж*;
- б. "исти, истоветан": *сушти отац*, *сушти онај Ајдук Вељко*, а иста значења пренета су и у једнотомни речник МС (РСЈ).

Премда се у савременим текстовима српског православног богословља придев *сушти* учестало користи, у описним речницима савременог српског језика (двама матичиним речницима, вишетомном и једнотомном), осим квалификатора цсл. који упућује само на црквенословенско порекло речи, употреба придева *сушти* у примарном, религијском значењу са партиципском функцијом "који јесте", као и са именичком функцијом "онај који јесте" за именовање самог Господа – Сушти, није илустрована примерима нити је то значење у њима дато. Навођењем изведених значења после терминолошког и за лексику у сфери српске православне духовности, како се у највећој мери чини за специјалну лексику из других сфера, пружио би се још један пример детерминологизације специјалне лексике као један од начина настанка полисемије у савременом српском језику (Јовановић 2017², 19).

Закључак

Издвојени примери из лексикографске обраде термина у описним речницима српског језика и њихова теоријска лексикографска поставка упућују на тешкоће са којима се сусрећу лексикографи када је реч о утврђивању и описивању примарног значења у односу на секундарна,

изведена, што се нарочито види у случајевима када реч припада и општем и специјалном фонду српског језика. Наведени случајеви недвомислено потврђују запажање које је већ раније изнето у лингвистичкој литератури, а које се, у најгрубљим цртама, своди на констатацију да је у језику веома изражено прожимање и саодношење специјалног и неспецијалног, општег лексичког фонда.

Свакодневна потрага за новим називима којима би се означиле ствари које долазе у српски језик услед масовног увоза и потрошње робе и идеја, чини да постојећи творбени модели нису довољни, па се стога трага и за другим, мање сложеним и једноставнијим решењима. Поред бујног развоја сложеница у пољу нових речи и термина, усвајање нових појмова постиже се и ширењем семантичке структуре постојећих лексичких номинација помоћу 'нематеријалних језичких средстава', међу које се као најпознатији издвајају следећи: семантичка деривација, семантичко калкирање, терминологизација, детерминологизација. Узимајући у обзир продуктивност поменутих процеса, можемо са сигурношћу казати да је реч о појавама које не заостају за творбеним граматичким средствима већ их у доброј мери надилазе.

Белић, А. (1959), "Увод", Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. I, Српска академија наука, Београд, VII – XXVI.

Гринев-Гриневиц, С.В. (1993), Введение в терминоведение, Москва.

Гринев-Гриневиц, С.В. & Сорокина, Э.А. (2015), "Полисемия в общеупотребительной и в специальной лексике", Вестник Московского государственного областного университета, 4, Москва, 51-64.

Дешић, М. (2017), "Специјална лексика и полисемја", Јовановић, В. (одг. ур.), Словенска терминологија данас, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд, 407-416.

Драгићевић, Р. (2017), "Детерминологизација као процес богађења општег лексичког фонда", Јовановић, В. (одг. ур.), Словенска терминологија данас, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд, 417-424.

Јовановић, В. (2017¹), "О вишезначним терминима у савременој српској терминологији", Вісник Термінологічної комісії при МКС = Вестник Терминологической комиссии при МКС = Bulletin of the Terminology Commission under ICSS, 1, 66-71, доступан на интернет адреси <http://vtk.term-in.net/mag/nportal/view/632>.

Јовановић, В. (2017²), "Од *суите* истине до Суштога (прилог лексичко-семантичком опису придева *суити*)", Језик данас, Нови Сад, 16-19.

Костић, Н. (2017), "Значење речи *вера* и њена повезаност са Символом вере", Православни мисионар, 4, јул – август 2017, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 10-11.

Милосављевић, Б. (2015), "Службени војни дискурс и ратни војни извештаји", Научни састанак слависта у Вукове дане, 44/1, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 85-97.

Милосављевић, Б. (2017), "Филозофска лексика у речнику и говору", Јовановић, В. (одг. ур.), Словенска терминологија данас, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд, 493-507.

Ожегов, С.И., Толковый словарь русского языка, доступан на интернет адреси <http://slovarozhegova.ru/> 20. 2. 2017.

Пешикан, М. (1970), "Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему", Наш језик, Београд, XVIII, 1-2, 80-92.

Прохорова, В.Н. (1996), Русская терминология (лексико-семантическое образование), Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, Филологический факультет, Москва.

Речник српскога језика (2007), Матица српска, Нови Сад.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1959 – ...), Српска академија наука и уметности, Београд, 1-....

Речник српскохрватског књижевног језика (1967 – 1976), Матица српска и Матица хрватска (I – III), Матица српска (IV – VI), Нови Сад, Загреб.

Рычкова, Л.В. (2012), "Консубстанциональность терминов как проблема прикладной лингвистики", Карповские научные чтения, 6, Белорусский Дом печати, Минск, 55-59.

Тихонов, А.Н. & др. (ур.) (2008), Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий, I – II, Флинта, Наука, Москва.

Шимчук, Э.Г. (2003), Русская лексикография, Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, Филологический факультет, Москва.

Щерба, Л.В. (1974), Языковая система и речевая деятельность, Ленинград.

Zgusta, L. (1991), Priručnik leksikografije, Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.